

Vilniaus pilys iki XV a. pabaigos

² VUB RS f. 7, SA-5962, l. 2430.

Rankraščio fragmentus iš hebrajų kalbos vertė ir anotaciją parengė istorikas Romualdas Firkovičius. Žinią apie šį dokumentą paskelbė akad. Algimantas Miškinis leidinyje *Lietuvos TSR architektūros klausimai*, 1977, t. 5(4), p. 25–30.

Su Vilniaus pilių ankstyvąja istorija glaudžiai susijusi paties miesto kūrimosi pradžia, jo ištakos. Todėl pradėdant nagrinėti Vilniaus pilių ir jų pastatų istoriją bei architektūrą pravartu prisiminti rašytinius šaltinius apie Vilnių. Pirmieji patikimi šaltiniai gana vėlyvi, negausūs, trumpi. Kai kuriuos aplinkinius miestus ar gyvenvietes (Kernavę, Uteną, Ukmergę, galbūt Maišiagalą) šaltiniai mini XIII a., o senajai gyvenvietei Neries ir Vilnios santakoje vardą bei teisę vadintis miestu duoda Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino laišakai, rašyti 1323 m. iš Vilniaus Vakarų Europos amatininkams ir pirkliams (79).

Vilnius minėtas ir anksčiau, nors mokslinėje literatūroje šių žinių patikimumu abejojama (125, 25; 128, 30, 31). Toks ankstyviausias šaltinis yra X a. anglų epas *Widsith* (*Keliauninkas*), jame paminėti *Wiolane and Wilna* (128, 30; 213, 40). Rusų Voskresensko metraštis Vilnių mini XII a., nors pats surašytas XVI a. antrąjį ketvirtį. XVII a. karimų rankraštyje (perrašytame iš senesnių, dabar nežinomų dokumentų) nurodoma, kad Trakų miestas pastatytas 1185–1186 m., o Vilniaus miestas – 1189–1190 m. (201, 26)².

Išliko keletas dokumentų apie vyskupijos steigimą Lietuvoje, apie būtinumą statyti Katedros bažnyčią krikštijantis Lietuvai XIII a. viduryje. Tai popiežiaus Inocento IV bulės: 1251 m. liepos 17 d. bulė Kulmo vyskupui (258, 75–77; 200, 66–67), 1253 m. birželio 24 d. bulė Livonijos ir Prūsijos arkivyskupui (200, 68), analogiškos 1254 m. bulės Lietuvos vyskupui Kristijonui, Naumburgo ir Tartu vyskupams (200, 74–76). Per 1399 m. derybas su Lenkija Torunėje Vokiečių ordino atstovai tvirtino, kad XIII a. Mindaugas įsteigė Vilniaus vyskupiją (81, 33, Nr. 102).

5

Vilniaus panoraminio plano fragmentas iš G. Brauno ir F. Hogenbergo atlaso, 1581:

- 1 – Aukštutinė pilis,
- 2 – pilies rūmai (*das Slochs*),
- 3 – jaunosios karalienės rūmai,
- 4 – pilies bažnyčia (*die Slochskirche*),
- 5 – Šv. Barbaros bažnyčia (5 skaitmuo plane nenurodytas),
- 6 – išdininko namas (*der Schatzmeisterhaus*; 6 skaitmuo plane nenurodytas),
- 7 – karalių arklidės,
- 8 – žibintas (*der Lucerne*),
- 9 – vokiečių namas,
- 10 – drabantų namas (LDK VR, inv. VR-205)

³ Šiuo atveju taip pat reikšmingas carinės Rusijos teritorijoje 1910 m. buvusių Romos katalikų vyskupijų sąrašas su jų įsteigimo metais, gyventojų (katalikų ir nekatalikų), dekanatų, parapijų ir kunigų skaičiumi pagal oficialius Šv. Sosto Patarimų ir Paragininų institucijos duomenis iš Vatikano Hierarchinio atlaso, išleisto 1913 m. Paderborne, Vestfalijoje. Sąrašo surašytos tada Rusijos teritorijoje buvusios Lietuvos, Gudijos, Lenkijos vyskupijos. Atlasas su statistinėmis žiniomis išleistas Romos imperatoriaus Konstantino edikto paskelbimo 1600 m. sukakties (313–1913) proga. Sąrašo pabaigoje Vilniaus vyskupija įvardyta kaip viena seniausių, įsteigta 1251 m. (*Atlas Hierarchicus. Descriptio geographica et statistica S. Romanae Ecclesiae tum Occidentis tum Orientis juxta statum praesentem*, Paderbornae in GUESTFALIA anno Jubilaei Constantiniani 1913; žr. 1 lentelė).

⁴ Šių Ordino pareiškimų tikrumu kartais abejojama: diplomatiniais ir politiniais sumetimais duomenys apie Vilniaus vyskupiją juose galėję būti suklastoti (125, 25; 127, II; 128, 33). Esama ir kitokių nuomonių: istorikas R. Šalūga manė, kad vargu ar Vokiečių ordino atstovai XIV a. pabaigoje–XV a. pradžioje turėjo tikslą melagingai minėti XIII a. Vilnių (249). Istorikas R. Batūra spėja, kad XIII a. viduryje Vilnius buvo Lietuvos sostinė, o istoriniuose šaltiniuose minima Vorutos pilis ne kas kita kaip Vilniaus Aukštutinė ir Žemutinė pilys (65). Jo nuomone, jau XIII a. viduryje Vilnius buvo šalies gynybos branduolys prieš Livonijos ordino riterių bei mongolų totorių feodų antpuolius (65, 141, 162).

1 lentelė. Leidinio *Atlas Hierarchicus* puslapio faktimilė

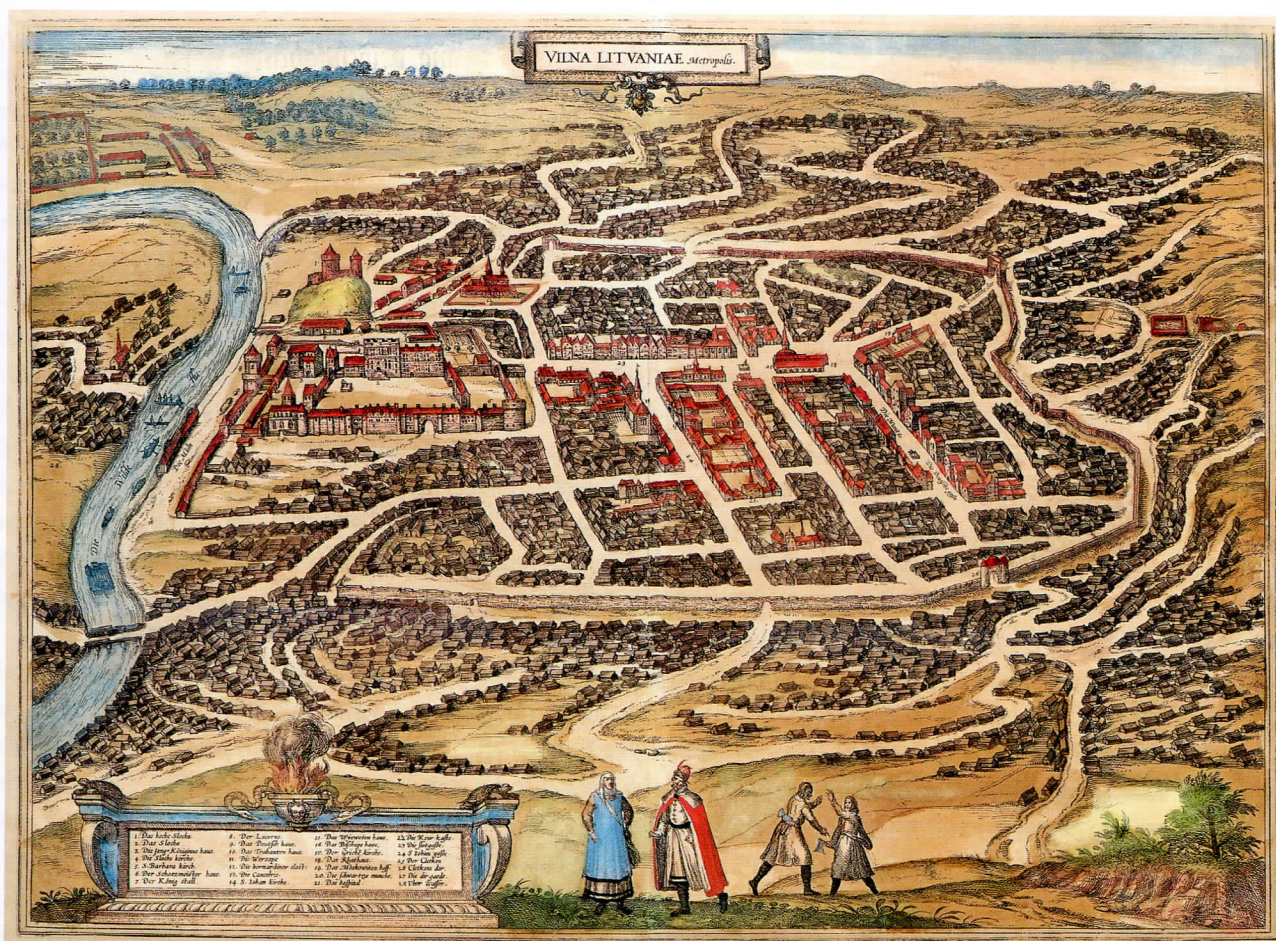
Atlas Hierarchicus							
Descriptio geographica et statistica							
S. Romanae Ecclesiae tum Occidentis tum Orientis							
juxta statum praesentem							
Accedunt etiam nonnullae notae historicae necnon ethnographicae							
Consilio et hortatu S. Sedis Apostolicae							
elaboravit							
P. CAROLUS STREIT, S.V.D.							
Paderbornae in GUESTFALIA							
anno Jubilaei Constantiniani 1913							
Namen der Erzdiöcesen und Diöcesen	Gründungs- jahr Annus fundationis	Einwohner – Incolae					
Nomina Archidiöcesium et Diöcesium		Katholiken	Akatholiken	Dekanate (Vikariate) Decanatus (Vicariatus)	Pfarren – Paroeciae	Kirchen u. Kapellen Ecclesiae et Sacella	Wappentäfel Clerus sacralis
Varšava-(Warschau)	1798	1 802 925	1 503 475	14	292	319	557
Kł'cy-(Kielce)	1807	1 011 022	215 514	25	245	120	345
Ljublin i Podlachija	1805	1 599 203	713 797	19	256	383	440
Plock	1000	899 265	249 224	12	239	339	337
Sandomierz	1818	959 350	236 000	7	212	272	303
Sejny (Augustow)	1798	683 426	182 900	11	147	238	352
Vioclavsk (Kalisz)	11. saec.	1 420 626	1 200 000	13	351	531	536
Mogilev (S. Peterburg)	1783	755 776	?	?	161	?	325
Minsk	1798	269 738	2 363 862	?	47	?	80
Luck i Žitomir	1358–1921 (1798)	489 924	7 395 476	?	158	?	188
Kameneč	14. saec.	311 318	3 276 282	?	98	?	578
Samogitia (Tels)	1416	1 306 658	1 113 242	?	218	361	604
Tiraspol (Saratoŭ)	1836	400 000	20 000 000	10	153	246	180
Wilna	1251	1 415 051	1 919 054	33	249	609	485
		13 324 282	140 373 926	134 (9)	2 826	4 325 (9)	4 848
Bemerkung: *) Nach der Zählung vom 1. Januar 1910. Nota: *) Ex censu civili de die 1. Januarii 1910.							

610–611)⁴. Dar viename 1409 m. dokumente Vokiečių ordinas kaltino lietuvius dėl, jo manymu, neleistinių veiksmų, atliktų nuo XIII a. iki XV a. pradžios. Jame rašoma: *Buvo Lietuvoje kažkoks karalius, Mindaugu vadintas, kuris krikščionybės krikštą priėmė kartu su žmona ir pakvietė į savo kraštus Ordino brolius, ir įkūrė kažkokią katedrą kažkokiame mieste, kuris vadinamas Vilniumi, ir priėmė iš kažkokio vyskupo kažkokį kunigą, Ordino brolį [...], ir taip pat kažkoks vyskupas Vilniuje buvo paskirtas [...]* (79, 304–307; 81, 976–1000). Šių duomenų apie karaliaus Mindaugo laikais Vilniuje pastatytą Katedrą tikroviškumą netiesiogiai patvirtina kitas šiame dokumente paminėtas neabejotinas istorinis faktas apie Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino 1326 m. pasiųstą 1200 rinktinių raitelių kariuomenę į Brandenburgą ir jų ten padarytą didelę žalą. Šiuo faktu neabejoja ir mūsų žinomi istorikai Zenonas Ivinskis (119, 232), Edvardas Gudavičius (105, 113). Tad ar turėtume abejoti minėtame 1409 m. dokumente pateikta žinia, kad Mindaugas Vilniuje „įkūrė Katedrą“?

Pirmą kartą Vilniaus pilis viena laikiuose šaltiniuose paminėta 1323 m. spalio 2 d. Gedimino taikos sutartyje su Ordinu ir Rygos miestu. Joje rašoma, kad sutartis sudaryta *mūsų pilyje Vilniuje* (79, 72–75). 1324 m. lapkritį savo menėje (*in aula sua*) pilies teritorijoje Gediminas priėmė popiežiaus legatus (79, 182–183). Čia buvusi ir svetainė (*hospicium*), kurioje pasiuntiniai apgyvendinti (79, 182–183).

XIV a. antroje pusėje kryžiuočiai skverbėsi giliau į Lietuvą, pasiekė Vilnių, todėl jų kronikose vis dažniau minima ir Vilniaus pilis. 1365 m. rugpjūčio 15 d. jie puolė pilį – *castrum Wille* (229, 11, 552). Vilnius pultas ir 1375 bei 1377 metais. Per šiuos puolimus miestas buvo sudegintas, bet pilys išliko. 1381 m. Kęstučio ir Vytauto kovų su Jogaila kronikininkas pirmą kartą pamini Vilniaus miesto mūrus (229, II, 613); tikriausiai tai Vilniaus pilių mūrai. 1383 m. kryžiuočiai vėl ugnimi nusiaubė miestą, bet pilių paimti neįstengė (229, II, 624; III, 127).

1414–1418 m. Konstancijoje vykusiame visuotiniame Katalikų bažnyčios susirinkime Vokiečių ordino generalinis prokuratorius Peteris von Wormditas, atsakydamas karaliui Jogailai, liudijo, kad XIII a. Mindaugas Vilniuje pastatė Katedros bažnyčią ir kad Vilniuje buvo vyskupo rezidencija (81, 996–999)³. Išliko ir daugiau XIV a. pabaigos–XV a. pradžios dokumentų, kuriuose Vilnius minimas XIII amžiuje. 1388 m. Vokiečių ordinas, rašydamas popiežiui, taip pat teigė, kad XIII a. Lietuvos karalius Mindaugas buvo įsteigęs Vilniaus vyskupiją (229, III,

6
Vilniaus panoraminis planas
iš G. Brauno ir F. Hogenbergo
atlaso (LDK VR, inv. VR-205)

1387 m. Lietuva priėmė krikščionybę. 1387 m. vasario 17 d. privilegija Jogaila pirmajam Vilniaus vyskupui Andriui bei Katedrai padovanojo vieną mūrinių ir keturis medinius namus, esančius Vilniaus pilies mūrų viduje (*intra muros castris Vilnensis*; 168, II, 9)⁵. XIV a. pabaigos rusų ir lietuvių miestų sąrašė Vilnius aprašomas taip: *Vilnius mūrinis, prie Neries ir Vilnios: keturios sienos medinės, o dvi mūrinės* (125, 28; 314, 224). Spėjama, kad sąrašė minimos medinės sienos yra Kreivosios pilies, o mūrinės juosė Žemutinę ir Aukštutinę piliis (125, 28). Vyskupas Andrius 1398 m. spalio 27 d. testamente taip pat mini Vilniaus pilies mūro sienas, esančias prie vienuolių pranciškonų Šv. Onos bažnyčios (96, 5). Iš 1390 m. Vilniaus pilies puolimo aprašymo (81, 1009, 1033; 229, III, 164–166) matyti, kad tuo metu Vilniaus pilys buvo trys. Jau per pirmąją ataką buvusi paimta medinė pilis (229, II, 643), vadinta Kreivąja (*curvum castrum*; 81, 196, 1009, 1033), arba Aukščiausiąja (*obirste hus*; 229, III, 166). Kreivojoje pilyje slėpėsi keli tūkstančiai ginkluotų žmonių, taigi ji turėjo būti didelė ir skirta apsaugoti Vilniaus miestiečius bei jų turtą. Kreivoji pilis turėjo būti netoli Aukštutinės pilies. Istoriografijoje įsitvirtino nuomonė, kad Kreivoji pilis tikriausiai buvo ant Plikojo kalno⁶, esančio už Vilnios į rytus nuo Pilies kalno (125, 28; 128, 39, 40). Sunaikinę Kreivąją pilį 1390 m. vasarą kryžiuočiai nesugebėjo sugriauti Žemutinės ir Aukštutinės pilių mūro sienų ir šių pilių užimti.

1394 m. rugpjūtį kryžiuočiai dar kartą puolė Vilnių (166, 361–373; 229, II, 658–660). Sprendžiant iš Vygando Marburgiečio kronikos, puolime, be kryžiuočių, dalyvavo

⁵ Tai ankstyviausia, nekelianti abejonių istorinė žinia apie Žemutinės pilies mūro sienas.

⁶ Ilgą laiką Žemutinė pilis istorikų buvo tapatinama su Kreivąja, vadinta Kreivuoju miestu (241, I, 372; II, 89; 60, 19; 165, II, 188). Tik XIX a. pabaigoje istorikas V. Vasiljevskis argumentuotai paskelbė, kad Vilniuje buvo trys pilys – Aukštutinė, Žemutinė ir Kreivoji, pastaroji Plikajame (Kreivajame) kalne (283).